

'לקה העולם שלישי בזיתים ושליש בחטים ושליש (הריב"ש גרס 'ומחצה') בשעורים' — יש מי שצדד לפרש (עפ"י דברי הגאונים) 'לקה העולם' לאו דוקא, אלא אותם שהסכימו בברכתו (ע' בשו"ת הריב"ש שער-שעה).

'לא הוה שבקה ליה לרבי אליעזר למיפל על אפיה' — תמוה הדבר, היאך אפשר שלא תזוז ממנו כל היום? — ומכאן הביא הרא"ה ראייה שאסור להפסיק בשיחה ובדברים אחרים שאינם של תפילה בין התפילה לנפילת אפים (מובא בריטב"א כאן ובחושני הרא"ה לברכות. וע' גם בית יוסף קלא בשם תלמידי הרשב"א ובהגר"א שם).

— כתבו הגאונים שנפילת אפים עיקרה מנהג ואינה מחובת התפילה אלא רשות. וכן מוכח מכאן, שאילו היה הדבר חובה חס ושלוש שהיה הצדיק הוא מנע ממה שיהא חובה בעבור אשתו. ואף על פי שהכוונה כאן שהיתה לוקחתו בדברים עד שהיה שוכח מליפול על פניו, מכל מקום אם היה חובה, היה זריז ונזכר בה ולא היה שוכחה בכל יום (שו"ת הריב"ש תיב).
יש להעיר שמפשט לשון הרשב"ש (בתשובה שפה) משמע שלא היתה מונעתו מליפול אלא כשהיה נופל על פניו מנעתו שלא יקלל את אחיה.

'זהלחצו עובר...' — בספר יראים (נג) פרש שמעמיד הדין עמו ולא נכנס לפניו משורת הדין. ולפי זה כל 'לפנים משורת הדין' שנזכר בגמרא (כמו לעיל כד: וע"ש במסורת הש"ס) — הרי בגר הוא חיוב מצד הדין (גליוני הש"ס).

זו לשון הרמב"ם בתשובה (תמח): 'דע שחובה שחייבתנו התורה על הגרים — גדולה היא. על האב ועל האם נצטוינו בכבוד ומורא. ועל הנביאים — לשמוע להם, ואפשר שיכבד אדם ויירא וישמע ממי שאינו אוהבו. ועל הגרים צונו באהבה רבה המסורה ללב — ואהבתם את הגר, כמו שצונו לאהוב את שמו — ואהבת את ה"א, והקב"ה בכבודו אוהב גר...' (ע"ש עוד בהפלת שבו של הגר. וע"ע תשב"ץ ח"א לג).

דף ס

'ביין התירו לערב קשה ברך מפני שמשביחו' — פירש המאירי 'קשה' — חזק, והוא משביח בעירובו את הרך שאינו חזק כלל.

(לפי פירושו אסור לערב רך בקשה, וכמו שכתב רש"י. וכן כתב שם להדיא. ולפירושו 'רך' היינו דליל וקלוש, כמו 'בלילה רכה' לעומת העבה, ואילו היין הקשה מרוכז יותר. אבל הרא"ש כתב שהרך טוב לשתיה מן הקשה וגם יקר יותר. והוא מתיר לערב רך בקשה. וצ"ל לפירושו שהרך ראוי למויגה לא פחות מהקשה, שאל"כ היה אסור לערבו משום אונאה. וכנראה פירש 'רך' — עדין ומובחר [כמו 'האיש הרך בך והענג']. וכן 'בן בקר רך וטוב', שאין טעמו עז, אבל איננו דליל מן הקשה. וע"ע בתשובת חות יאיר קצב, כא).

'עדה אמרה: כל 'באמת אמרו' — הלכה היא' — מדברי רש"י נראה שהכוונה 'הלכה' — הלכה

פסוקה שאין מהסס וחולק בה [וכמו שאמרו 'הלכה ובידוע שעשו שונא ליעקב' (רש"י בראשית לג,ד); 'ונתעלמה ממנו הלכה...'] (סנהדרין קז).

ואולם מהרמב"ם (בפתיחת פירושו למשנה) נראה שמפרש 'הלכה למשה מסיני'. וכן מפורש בירושלמי, 'כל באמת — הלכה למשה מסיני היא' (כלאים א,ב). אלא שקשה על כך ממה שאמרו 'באמת אמרו החזן רואה היכן התינוקות קורין... ואיך אפשר שהיא הלמ"מ, והלא הקריאה לאור הנר היא גזרת חכמים, שמא יטה? (שו"ת רשב"ש תקצג. וכיוצא בדבר מצינו בכמה הלכות שמנאן הרמב"ם שם, שהם מדברי סופרים. וע' באור הדבר ב'שעורים לזכר אבא מרי' ח"א עמ' רכז ואילך — 'שני סוגי מסורת'). אכן הרמב"ם שם במנותו את ההלכות, החסיר כמה דברים שנאמר עליהם 'באמת אמרו', וכגון דין החזן רואה. ומשמע שנקט שאינו כלל לכל המקומות. וכן כתב הרב מברטנורא (תרומות ב,א) שאי אפשר לומר שזו הלכה למשה מסיני, שהרי היא הלכה מדרבנן שנאמרה בעליית חנניה בן חזקיה (שבת יב.) [עפ"י חות יאיר קצב. ע"ש בפירוט רב. וכן הוכיח השפת-אמת שבת צג:].

יש אומרים שגם הירושלמי אין כוונתו הלמ"מ כפשוטו (ע' ציון ירושלמי כלאים שם). ושמה נקטו לשון הלמ"מ לומר שהיא דומה לה בודאותה, כשם שבהלכה אין מחלוקת (כדברי הרמב"ם בהקדמתו), כך אותן הלכות הן פסוקות ולא נחלק בהן אדם. וכן מפורש ברא"ש (הל' מקואות א) בבאור 'הלמ"מ' שאמרו בהלכות דרבנן.

ואולם בר"ן בשבת (יג:) משמע שבית הלל היו מקילים לקרוא, הרי לפי זה 'באמת אמרו החזן רואה... אבל הוא לא יקרא' — אין משמעו הלכה מוסכמת על הכל, אלא הלכה שנתקבלה בהחלט. ומהר"ץ חיות (ביצה י; יזמא יא) צדד שזה שאמרו 'כל באמת הלכה' — דוקא במשנה אבל לא בברייתא, ע"ש. וע"ע במובא בשבת יא.

ז'לא יפחות את השער. וחכמים אומרים: זכור לטוב' — כתב בספר ערוך השלחן (ח"מ סו"ס רכח): '...וכן יכול למכור בזול ואין בני השוק יכולים לעכב עליו. אמנם נראה לי דזהו רק בתבואה, מפני שעל ידי זה שימכור בזול, גם האחרים ימכרו בזול ומתוך זה ימכרו בעלי האוצרות בזול (רש"י שם), אבל לזלזל במכירת סחורה — איסור גמור הוא, ומתוך כך מקולקל דרך המסחר ומאבדין מעות אחרים [וראיה מב"ב צא.]. וכן מצאתי לאחד מהגדולים שכתב כן (שו"ת פנים מאירות — הובא בפ"ת שם).

וגם לעשות איזה הערמה שיפדה יותר, משמע קצת מגמרא שאסור. ואינו מותר לעשות רק דבר שגם האחר יכול לעשות כן [מדפריך שם 'מאי טעמייהו דרבנן']. (ושנה והתריע על הוולת מחזירים, בסי' רלא,כ — הובא לעיל דף מ).

(ע"ב) ז'אין שורין את הבשר במים' — כתב הסמ"ע (ח"מ רכח סקט"ז. וכ"ה בנתיבות המשפט שם), שבמקום שמנהג הקצבים לשרות — מותר, שהרי הכל יודעין שכך דרכם. והגר"ז מלאדי בשו"ע שלו (סעיף יט) כתב על זה: 'שומר נפשו ירחק מזה, כי אף על פי כן יש לחוש שיסבור הקונה שהוא שמן באמת, שהרי יש הרבה שמנים בעולם, ובשביל כך עושים כן כל הקצבים'. וכן בשו"ת דברי מלכיאל (ח"ג נד) דעתו לחלוק על הסמ"ע.

בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א לא) צידד לומר שלא אסרו אלא כשעושה דבר שייראה בודאי שהוא

עדיף יותר, כמו פרכוס כלים חדשים וצביעת שערות העבד, אבל כשאינו אלא מטשטש שלא ייראה בבירור שהוא ישן, וכל אדם עדיין יכול להסתפק שמא ישן הוא, והלא כל הבא ליקח יכול לברר זאת אם אכן הוא מקפיד בדבר. ולכן אם לא ברר, או שאינו מקפיד או שנחשב כמפסיד את עצמו, ואין המוכר חייב לגלות כל שאין הלוקח שואל. ואף שלא כתב כן בודאות, הביא על כך כמה ראיות, וכתב שכן הדעת יותר נוטה, שאין בזה איסור אונאה. ובספר עמק הלכה (לגר"י בוימל. ח"ב ד-ה) אסר הדבר. וע"ע במאמרו של הרמד"מ לוונטהל, קובץ 'המעין' תמוז תשנ"ז (לז,ד).

הנה שאלה שנשאלה מאת הגר"ח קניבסקי שליט"א:

נסתפקתי במה שאמרו (ב"מ ס.ו) שאסור לבור את הגריסין מעל פי מגורה, שאינו אלא כגונב את העין, [וכפי שבאר רבי יוסף חיים ז"ל (בספרו בן יהוידע) שאפילו הלוקח יווכח בזמן מדידתו ושקילתו שיש פסולת למטה, אעפ"כ אפשר שאז הוא יבוש מלהחזיר. וזהו שאמרו 'כגונב את העין' — ואם מדובר שהלוקח טועה — הרי זה גונב ממש]. — האם אסרו גם כאשר אינו מעלה בדמים עקב ברירתו זו, כי מכל מקום יש כאן הטעיה, או שמא רק אם מעלה בדמים? ולא דמי לשרית בשר במים וכדומה, שנראה ודאי שאסור גם אם אינו מעלה, (וכדמבואר כן בפשיטות בשו"ת אג"מ אה"ע ח"ד ס"ו צב), כי שם שמא אילו ידע הלוקח שאינו שמן באמת לא היה קונהו, אך כאן הרי רואה את הפסולת ויודע מה הוא קונה? והשיב הגר"ח שליט"א: **מסתבר שאסור.**

א. אמנם, נראה פשוט שאין חשש אונאה אלא במשיכת קונים באופן של הטעיה, כגון זה שבורר הפסולת מלמעלה [גם כשיודע הדבר לקונה טרם קניינו, כנ"ל], אבל למשוך קונים באופנים אחרים שאין בהם הטעיה — מותר, וכחלוקת קליות ואגוזים לתינוקות. וכן משמע להלן סט: 'חנות לצור בה צורה' ופרש"י: 'לצור בה צורות שתהא נאה והכל רצין לתוכה לקנות ולאכול שם'.

ושמא אפילו רבי יהודה החולק בחילוק קליות, מודה בזה שמוותר, כי דוקא שם שאין התינוקות יודעים בין טוב לרע, וגם לא איכפת להם מה יקנו, לכך יש בדבר גניבת דעת. וכן ברירת הפסולת לאבא שאול, שאינו מוזיל כפי השווי האמתי של הוצאת הפסולת, והקונים סבורים שכך הוא מחיר הברירה ונמצא מטעם, מה שאין כן בעשיית צורה נאה וכדומה.

ולפי זה בדוקא נקט רבי יהודה חלוקה לתינוקות [והרמב"ם (מכירה יח,ד) הוסיף שפחות], אבל אם מיטיב עם הגדולים הקונים לעצמם, שפיר דמי. ואולם לפחות השער אסור רבי יהודה, שאינו שיפור חיצוני בעלמא, ויש בזה משום ירידה לאומנות חברו. וצ"ע.

ב. מש"כ שלשרות בשר אסור אף אם אינו מעלה במחיר. יש לעיין מלשון הפוסקים (ע' טור חו"מ רכח; שו"ע הגר"ז) שכתבו שאסור לצבוע כלים להראותם כחדשים, לפי שמעלהו במחיר יותר, ומשמע שבשוויים הקודם — מותר, והלא מטעה את הקונה, שמא לא רצה ישן? ונראה לכאורה שדבריהם אמורים באופן שהקונה ידע לפני שקונה שהם ישנים.

ג. עוד על עניני אונאה — ע' בקריינא דאגרתא' — אגרת מהגר"י קניבסקי זצ"ל אודות מכירת ספרים שיש בהם פגם בהדפסתם. וע"ע חפץ חיים עה"ת (מהדו' רש"ג) עמ' קס; 'ועלהו לא יבול' ח"ב חו"מ סעיף 14.

'קרי אנפשיה צדיק מצרה נחלץ ויבא אחר תחתיו' — רש"י פרש: 'צדיק מצרה נחלץ' — זה רבא'. אך לשון 'קרי אנפשיה' משמע שעל עצמו היה אומר רב פפא. ויש לפרש שאומר צרה זו של הפסד — אינה צרה וצריך אני לשמוח בה, יען כי בודאי בזה הדבר נצלתי מצרה אחרת, קשה מאד,

וכמו שאמרו רז"ל חסרונות והפסדים אשר יזמנו לאדם — הגם לטובתו, כדי להצילו מדבר רע וקשה (עפ"י בן יהודה ע"ש מעשה בחסיד אחד).

פרק חמשי — 'איזהו נשך'

'מדשביק לריבית דאורייתא וקא מפרש דרבנן, מכלל דאורייתא דנשך ותרבית חדא מלתא היא...' — שאילו היתה שייכת 'רבית' של תורה שאיננה בכלל 'נשך', מדוע נמנע התנא מלפרש רבית דאורייתא ופירש רבית דרבנן בלבד? אלא ודאי בכלל 'נשך' — רבית, ואין זה בלא זה. ולפי שהרבית של תורה קצוצה, וחסרונה נראה לעין, קרא לה התנא 'נשך'. אבל רבית דרבנן שאין החסרון שבה ניכר ואינה 'נושכת' בתחילתה אלא שהוא מתרבה מאליו, כגון סאה בסאה וכגון פוסק על הפירות כפי שער שבשוק וכיו"ב, שאין שם רבית קצוצה — קרא לה התנא 'רבית' (עפ"י הריטב"א. וע"ע שו"ת שבט הלוי ח"ה צח).

הרמב"ן בפירושו התורה באר משמעות הפשט של כל אחד מהן. וע' בשו"ת שבט הלוי ח"ה צח וח"ז קלט, שרמו בלשון התנא עפ"י הרמב"ן. עוד בבאור לשון המשנה והמשך הסוגיא, ע' בשו"ת אבני נזר יו"ד קמה.

— כתב רש"י שרבית דאורייתא — בדרך הלואה משמע, כדכתיב (משלי כח) מרבה הונו בנשך ובתרבית. והסבירו דבריו בדרכים שונות — ע' מהר"ם; מהר"ם שיף ופנ"י ועוד. ומדברי הראשונים נראה שהגרסה שברש"י היתה 'מלוה הונו...' ולא 'מרבה', [והקשו על כך מגרסת ספרי משלי שלפנינו עריטב"א ותור"פ].

בספר 'עיונים בדברי חז"ל ובלשונם' (עמ' קנד-קנה) באר דברי רש"י בדרך זו: הלשון 'מרבה' משמעו ריבוי מכוון מראש, שאינו תלוי בדברים אחרים שאינם בשליטתו של המרבה. [והוכיח כן מדרשת חז"ל בנדה לא. על 'מרבים בנים'].

והרי עיקר ההבדל בין רבית דאורייתא לדרבנן הוא שברבית דאורייתא נקבע גובה הרבית בעת ההלוואה. הסכום נקצץ על ידי המלוה. בניגוד לרבית דרבנן שהיא נוצרת על ידי עליית מחירים שבשוק וכדו', ללא שליטת המלוה עליה. ועל מקרה כזה אי אפשר לכנותו 'מרבה הונו' — כיון שאין הדבר בידו.

עוד צדד שלכך בחרו חכמים בצורה חדשה: 'רבית', ולא נשתמשו ב'מרבית' או ב'תרבית' שבלשון המקרא — כדי לבטא את הרחבת המושג, שלא נאסרה רק באופן של הרביה מראש אלא גם בנתרבה מאליו. ['מרבית' ו'תרבית' הם על משקל 'הפעיל', כמו 'מרבה'. לעומת ה'רבית' — ממשקל פיעל].

בספר מנחת שלמה (כו, במוסגר) העיר, מדוע לא הביאו מפוסק מפורש בתורה: 'אם כסף תלוה... לא תשימון עליו נשך'. ולכאורה נראה שכוונת רש"י להוכיח על ה'רבית' שגם היא רק בהלוואה ולא בכל ריבוי ממון, אבל 'נשך' היה פשוט שכל מהותו בהלוואה ולא במו"מ.

'סוף סוף אי בתר מעיקרא אזלת, הרי נשך והרי תרבית, אי בתר בסוף...' — כתבו ראשונים

שלהלכה נוקטים 'בתר מעיקרא' אזלינן, והמלוה סאתים בשלש, אע"פ שבשעת פרעון הוולו החטים והשלש שוות כערך השתים שלוה — הרי זו רבית קצוצה, ואין משלם לו אלא שתים. ומאידך ב'סאה בסאה' — אע"פ שהוקרו החטים, פורע לו סאה מן התורה, לפי שהולכים אחר ההלואה, ואינו אסור אלא מדרבנן (ערמב"ן; ריטב"א; פסקי הרי"ד; ר"ן; מאירי; נמו"י, ועוד. שו"ע י"ד רסא, כא). ויש אומרים שנשאר הדבר בספק (עפ"י הגהות אשר"י ומרדכי. והאריכו בדבריהם האחרונים).
ע"ע באריכות [ונבאור הסוגיא בכללה]: שו"ת אגרות משה י"ד ח"א עו עז; אבני נור י"ד קמה; אבי עזרי (קמא) מלוה ולוה י, ד; שבט הלוי ח"ב סו; ח"ז קלט.
בדין פירות ערך המטבע בזמננו — ע' במובא לעיל מד.

'אי אתה מוצא לא נשך בלא תרבית ולא תרבית בלא נשך...' — הריטב"א להלן (סג): כתב שכל שהמלוה מרויח בסבתו של לוה, אעפ"י שאינו מחסרו כלום — רבית קצוצה היא. וכגון האומר לחברו הריני מלוה לך מנה ודבר עלי לשלטון, והמלוה משתכר בדיבור זה — אסור. [ואין כן דעת הרמב"ן והרא"ש (שם), שלדבריהם האומר לחברו הלויני ודור בחצרי, אם החצר אינה עומדת להשכרה, אין זו רבית קצוצה, לפי שאין תרבית בלא נשך].
ואם תאמר, לדבריו הלא משכחת לה תרבית בלא נשך (וע' לחם משנה מלוה ו, א; פלפולא חריפתא על הרא"ש סי' יז, אות ש. וראה עוד באריכות בבאור הגרי"פ פערלא לסהמ"צ לרס"ג ל"ת קכג-קכד) — נראה שלדעתו אף זה בכלל 'נשך' הוא, שאעפ"י שאין נחסר ממונו של לוה ממה שהיה לו, אך כיון שללא ההלואה היה יכול ליטול ממנו שכר על פעולתו ועתה אינו נוטל — הרי נתן לו משלו דבר ששוה ערך. [ואפשר שכן הדין לדבריו בחצר דלא קיימא לאגרא, שכיון שאילו רצה היה נוטל שכר, נחשב כנותן משלו וכאילו ננשך (וע' במאירי סד):. וצ"ע אם שייך לומר כן לענין דמי ספסירא דעלה קאי הריטב"א, שלכאורה אין זה ממון המוכר כלל. אך שם מדובר באבק רבית, ובוה י"ל ששייך אבק תרבית ללא נשך, והלא אפילו רבית דברים אסור, הגם שאין ללוה שום חסרון. משא"כ ברבית דאוריתא].
ואם תאמר הלא משכחת לה כשקוצץ ליתן לו דבר ששוה פרוטה למלוה ואינו שוה ללוה. וי"ל שאם בשוק אינו שוה פרוטה, לא נחשב שנתרבה ממונו, אעפ"י שלדידו שוה. או אפשר להפך; אם לגביו הוי שוה פרוטה, אף לגביו הלווה יש חסרון, שהרי יכול היה למכרו לו.
וא"ת עדיין קשה כשפוסק ליתן לו דבר האסור בהנאה, והמלוה חולה ומותר לו, הלא הלווה לא נחסר כלום והמלוה הרויח. וצ"ל שבאופן זה פשוט לגמרא שאינו עובר מהתורה, כי אין זו נחשבת נתינה מהלווה למלוה, שאיסורי הנאה מופקעים מרשותו. וצ"ע.

'תנו רבנן את כסף...' — בבאור אופני הילפותות, ע' בראשונים כאן בפירוט ובשו"ת הרדב"ז ח"ב תשצז.

דף טא

'והא תנא 'נאמר' 'נאמר' קאמר? הכי קאמר...' — משמע מכאן שאמורא אינו חולק על תנא אף לא במשמעות דורשין גרידא, ללא נפקותא לדינא. ולא כן כתב הרש"ש (בשבת ע:). ושם עדיפא מיניה מתרין, שנוח יותר לישב דברי רבינא עם התנא, ובפרט שלא היה רבינא מאמוראים ראשונים. ע' בענין זה במובא ביוסף דנת קדושין ט: וברכות כג. [שבתי וראיתי שהרש"ש עצמו העיר מכאן. ותירץ כיון שהתנא למד מגזרה שוה אשר אין אדם דנה מעצמו אלא בקבלה מסיני, הרי על כרחך מפשטיה דקרא אין שומעים זאת. אך לפי"ז היה די לתרין שהג"ש נמסרה לכל דבר אשר ישך ותו לא].